Archive of SID

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 11, No20, Spring / Summer 2019

A Comparative Study of Conceptual Metaphors of "*Circle*" in the Poetry of Rumi and John Donne

(Scholarly-Research)

Yahya Talebian [1], Seyyede Narjes Seyyed Kashani [*2]

1. Introduction

The classic view of metaphor, defines it as a figure of speech used by poets and intellectuals only for aesthetic purposes; Up until the late 18th century and early 19th century when the Romantic view changed that and took metaphor out of literary language boundaries and made it a means of thought and reflection of world. By the end of 20th century, George Lakoff and Mark Johnson suggested the "conceptual metaphor" theory in a book titled *Metaphors We Live By*. Metaphor, the authors explain, is a fundamental mechanism of mind, one that allows us to use what we know about our physical and social experience to provide understanding of countless other subjects. Their most important claim is that metaphor is not just a matter of language, that is, of mere words; But they argue that on the contrary, human *thought processes* are largely metaphorical (Lakoff and Johnson, 1980, p. 6). As such, by examining the metaphors, we can reach authors' world-view and ways of thought.

2. Objectives

Love in the most important and most frequent subject in poetry, especially in the poetry of Rumi (Jalāl ad-Dīn Muhammad Balkhī , also known as Mowlana, 13th cent. Persian Poet). He uses a varieties of metaphors to describe love which can be inspected in various

[1]. Professor in the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Iran: ytalebian@gmail.com
[2]. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Iran, (Corresponding author): snskashani@gmail.com
Date Received: 2018.10.15 Date Accepted:2018.12. 06

www.SID.ir

Archive of SID

aspects and methods. In this paper, we narrowed those metaphors down to those which only talk about love as a circle or compass and compared them to the same ones in John Donne's (16th cent. English poet) poetry. Therefore, the 3 main objectives of this paper are: extraction and examining of the metaphors in Rumi's and John Donne's poetry, analyzing them based on conceptual metaphor theory and finally, comparing the results.

3. Methodology

This study is based on the descriptive analysis method by using library research and extracting poems by two poets and investigating backgrounds and elements. Then we will be able to answer that are there any similarities between metaphors' use in the poetry of these two poets (considering their 300-year time gap)? If so, what cultural and intellectual fields does it show?

4. Discussion

Lakoff and Johnson categorized conceptual metaphors into 3 main groups: "orientational", "ontological" and "structural" metaphors. The circle and compass metaphor are both orientational and ontological metaphors. Love is spoken of as a thing or an abstract that is used in math but its qualities help the speaker to talk about love.

Circle is the most complete shape in the universe. It is the symbol of perfection. The circular movement and circle itself are constantly used to show senses and concepts that have associated semantics; for instance, movement of the skies, the degrees of existence, the verse and the divine, etc.

In his great Diwan-e Shams, Rumi uses the circle metaphor in 3 ways. First, ***Love is a circle that Beloved is its center:*** 7 lines in his book uses the metaphor in that way. The indicators of these lines are "circling around a point", "the beloved being the center of reliance" and " repeating the circular movement by lover". The picture in these lines is the same as pilgrims circling around Ka'ba, the beloved being in center and lovers circling around. To describe love, Rumi used a state which is familiar for the reader. It was familiar for Rumi, too, who saw his Beloved as the center of his world.

In *A Valediction: forbidding mourning* John Donne compares the two lovers' souls to feet of a compass. At the beginning the lovers are a whole; united like two feet of a *stiff* compass. The beloved is the fixed foot and the lover moves around; Finishes where he started, united, no beginning and no end. But what is the circle resulted from lovers'

www.SID.ir

Archive of SID

union? Is it anything other than love itself? Perfect, beautiful and tying lovers. So the end of love is perfection and harmony.

From a comparative view, Rumi and Donne both see the beloved the center of circle and the lover as the moving foot of compass. Both used this metaphor to show the lovers' dependency to one another. Other point is the contradictory nature of compass; moving while being firmly placed in one point. Both poets define love as a circle which comes to existence only around the beloved; being the whole world of lover. Other than this circle, there is none.

In Donne's poetry we see that beloved hearkens after the lover who roams in far; which shows beloved's fondness of the lover; a point that we do not see in Rumi's metaphor. "The lover coming back to the starting point" is also seen in both poet's work.

Second group of poem lines, ***Lover is a compass and moving around in a circle.***

In these lines, lover is both stiff and moving at the same time, always wandering around and is shocked by it. The lover himself is the whole compass. The object is a plaything in the beloved's hands. And made him dizzy and wandering. Lover is both consistent and moving at the same time. The same contrast is observed in Donne's poetry as well; in lines 26 to 28 and 36.

The third group of lines ***love is circular.***

In sonnet 169 of his great *Diwan*, Rumi describes love as a circle which is spinning the lovers all over the world round and round. And he says that "*this spinning is mandatory for such a circle"* the center of this circle could be Saaqi (the cupbearer) or either lover or beloved. The circular movement comes from drunkenness, being out of sound mind or the spree resulted from being in love. Love moves you, from one place to another, not showing the right way; like a compass, it takes you back to where you started.

We see something similar to this use of circle in Donne's poem as well. The circle resulted by the cooperation of the lovers, is love itself. The circle of love is perfect, showing solidarity of a world in which the lovers and compass have such a relationship. (Hawx, 95: 39).

So what does these differences show? Rumi talks about a compass as it's moving very fast. Sometimes the beloved is at the center, sometimes the lover is the compass itself. As if Rumi thinks the best way to describe the lovers' behavior is spinning and circling. But Donne's compass moves slowly. It only draws one circle and returns

www.SID.ir

Archive of SID

to the starting point safely. His most emphasis is on the lovers' dependency to one another; like a compass's feet.

Love is a circle, as an ontological and orientational metaphor, shows some aspects of a circle and a compass and hide some other qualities at the same time. This metaphor has a visual basis – the shape of a circle – and a physical basis – the compass- at the same time.

The cultural background of this metaphor is probably based on the two poets' religion. Rumi is a Muslim. His love is for the one and only Beloved. He has the picture of *haj* in his mind. He saw the *Hajis* spinning around the Kaaba with such a love and devotion. Donne was a Christian scholar, too. He describes love in a way that it could be diverted to God. As a member of Metaphysical poets, Donne wanted to take the lyrical poetry of that time out of its rot and materialism and insert new and farfetched conceits into it.

5. Conclusion

Although there are no common cultural similarities between the two poets, but we can consider religion, love for God, using mortal love to reach God and centering Beloved in life, the reason for use of "love is a circle" metaphor by them. Also visualization of the circumstances of lovers' in the way of unification with each other and their love towards one another is done by the two poets based on the physical body of compass. But this metaphor is used differently by them. In Rumi's poetry it is more frequent and more mystical and with more immediate impact. John Donne uses this metaphor only in one poem and the impact takes longer to take shape.

Key words: Conceptual Metaphor, Rumi, John Donne, Love, Circle, Comparative study.

www.SID.ir

Archive of SID

نشریّهٔ ادبیّات تطبیقی
دانشکدهٔ ادبیّات و علوم انسانی
دانشگـــاه شهید باهنـــر کرمـــان
سال ۱۱ ، شمارهٔ ۲۰، بهار و تابستان ۱۳۹۸

بررسی تطبیقی استعاره‌های مفهومی «دایره» در دیوان شمس مولانا و اشعار جان دان

(علمی- پژوهشی)

یحیی طالبیان[۱]
سیّده نرجس سیّدکاشانی[۲]

چکیده

مقالهٔ پیشِ رو، با هدف بررسی استعارهٔ مفهومیِ «عشق دایره‌وار است» در اشعار مولانا وتطبیق آن با شعری از جان دان، از شعرای دورهٔ الیزابت انگلستان، تدوین شده‌است. مبنای نظری مقاله، نظریهٔ استعاره مفهومی است که استعاره را از کاربردِ ادبیِ کهن خارج می‌کند و آن را به ابزاری برای تفکّر و درک جهان پیرامون تبدیل می‌سازد. در ابتدا تعریفی از استعارهٔ مفهومی ارائه شده‌است و سپس، ابیاتی در آثار مولانا و جان دان که در آنها عشق با مفهوم دایره بیان شده، استخراج و از دیدگاه استعارهٔ مفهومی، خاستگاه و علل ظهور این استعاره در شعر هر دو شاعر بررسی گشته‌است. سپس، با دید تطبیقی، شباهت‌ها و تفاوت‌های کاربرد این استعاره در اشعار دو شاعر بیان شده‌است. در بخش نتیجه نیز با توجه به نظریهٔ استعارهٔ مفهومی وآنچه از تطبیق به دست آمده، دریافته‌ایم که شباهت‌های فرهنگی که براساس دین‌مدار بودن دو شاعر در شعر ایشان وجود دارد، می‌تواند دلیل ظهور این استعاره به شکل مشترک باشد.

واژه‌های کلیدی: مولانا، جان دان، دایره، عشق، استعارهٔ مفهومی، ادبیات تطبیقی.

---

[۱] . استاد بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران: ytalebian@gmail.com

[۲] . دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول): snskashani@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۲۳ تاریخ پذیرش:۶ /۱۳۹۷/۱۲

www.SID.ir

Archive of SID

۱- مقدمه

از ابتدای پژوهش‌های زبان‌شناسی، پاسخ این سؤال که زبان چرا و چگونه از استعاره بهره می‌جوید، تغییرات بسیاری داشته و نظریات گوناگونی راجع به آن مطرح شده‌است. ابتدا ارسطو بود که استعاره را به‌صورت ویژه، مختص ادیبان و آفرینندگان زبان ادبی دانست و آن را به‌عنوان یک اصطلاح و فنِّ خاص ادبی تعریف کرد. همان اصطلاحی که استعاره را با توجه به صنایع ادبی مَجاز و استعاره وصف می‌کند. «از علمای دورهٔ اسلامی نیز بعضی بر این عقیده‌اند که تشبیه بر دونوع است: تشبیه تام و تشبیه محذوف.

تشبیه تام، تشبیهی است که مشبه و مشبه‌به در آن یاد شود و تشبیه محذوف، تشبیهی است که فقط مشبه‌به یاد شود و استعاره خوانده‌می‌شود و این نام را بدان سبب بر آن نهاده‌اند که تفاوتی باشد میان آن با تشبیه تام وگر نه، بر هر دو نوع می‌توان نام تشبیه نهاد.» (شفیعی کدکنی،۱۳۹۳: ۱۰۸) این تعریف تا مدّت‌ها به‌عنوان تعریف کهن (Classic view) مورد قبول اهل فن بود، تا اواخر قرن ۱۸ و اوایل قرن ۱۹ میلادی که سیطرهٔ تفکر رمانتیک بر هنر و ادبیات، منجر به ایجاد نگرش رمانتیک (Romantic view) به ادبیات و بویژه استعاره شد. در این نگرش خاص، استعاره از قید و بند و چهارچوب محدود زبان ادب خارج شده و به نوعی، لازمهٔ زبان واندیشیدن به جهان خارج به حساب می‌آید. (بیابانی و طالبیان، ۱۳۹۱: ۱۰۴)

از جدیدترین نظریات مطرح شده، نظریه استعارهٔ شناختی یا مفهومی است که در اواخر قرن بیستم توسط لیکاف (Lakoff) و جانسون (Johnson) در کتاب «استعاره‌هایی که با آن زندگی می‌کنیم» (Metaphors we live by) مطرح شد و استعاره را از کاربرد زیبایی‌شناسانه خارج نمود و آن را ابزار و مبنایی برای تفکر و شناخت بشر دانست. از دید ایشان، استعاره «تنها مقوله‌ای زبانی یعنی صرفاً مربوط به واژه‌ها نیست. فرآیندهای تفکّر انسان تا حدِّ زیادی استعاری‌اند.» (Lakoff and Johnson، ۱۹۸۰:۶) . پس با تحلیل و بررسی استعاره‌ها می‌توانیم جهان‌بینی و تفکّر آفرینندگان و کاربران آن ها را دریابیم.

www.SID.ir

Archive of SID

هنگامی که لیکاف و جانسون استعاره را بخشی از فرآیند تفکر بشری دانستند، آن را از کاربرد ادبی خارج نموده و به تمام زندگی و زبان روزانه گسترش دادند. بنابراین استعاره‌های یافت‌شده در آثار ادبی، تنها بخشی از استعاره‌های یک زبان هستند. آنها به دنبال مفاهیم مطرح‌شده در هر استعاره و کاربرد آنها از طریق ارتباطی هستند که «نگاشت» نامیده‌می‌شود. نگاشت بین دو عنصر اصلی استعاره، یعنی قلمرو منبع و قلمرو هدف، ارتباط برقرار می‌کند. قلمرو منبع (source domain)، مفاهیم عینی و ملموسی است که برای اندیشیدن و صحبت راجع به قلمرو هدف (target domain) استفاده می‌شوند.

اهمیت و فراوانی مفهوم عشق در آثار مولانا، بر کسی پوشیده نیست؛ وی برای بیان این مفهوم در اشعار خود از عبارات، اصطلاحات و استعارات بسیاری استفاده می‌کند که از جنبه‌های متفاوتی قابل بررسی و تحلیل هستند. در این مقاله، ما نگاشت‌های قلمرو هدف عشق را که مولانا برای صحبت درباره‌اش از قلمرو منبع دایره و پرگار، به‌عنوان زیرمجموعهٔ قلمرو منبع دایره، استفاده کرده، براساس نظریهٔ لیکاف و جانسون بررسی و آنها را با نگاشتی که جان دان (John Donne)[۱]، از شعرای متافیزیکی[۲] دورهٔ الیزابت انگلستان (قرن ۱۶م)، در یکی از اشعار خود با همان قلمروهای منبع و هدف به کار برده، مقایسه می‌کنیم و تطبیق می‌دهیم.

در این بررسی تلاش خواهیم‌کرد به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که با توجه به فاصلهٔ حدوداً سی‌صدساله بین دو شاعر و تفاوت فرهنگی و جغرافیایی بین ایشان، آیا می‌توان نقاط مشترکی در مفاهیم استعاری و در نتیجه تفکر آنها یافت یا خیر؟ اگر بلی، این کاربردهای مشابه و متفاوت از استعارهٔ مفهومیِ «عشق دایره‌وار است»، چه زمینه‌های فکری و فرهنگی را نشان می‌دهد؟ بنابراین، سه محورِ اصلی پژوهش، عبارت است از: استخراج و بررسی استعاره در دیوان شمس و شعر جان دان، تحلیل آن براساس نظریهٔ استعارهٔ مفهومی و تطبیق نتایج تحلیل در آثار دو شاعر.

۱-۱- پیشینهٔ تحقیق

www.SID.ir

Archive of SID

پس از انتشار نظریهٔ لیکاف و جانسون، این نظریه مورد توجه منتقدان حوزه‌های مختلف علوم انسانی قرار گرفته‌است. کامبوزیا کرد زعفرانلو و همکاران (۱۳۸۸)، استعارهٔ مفهومی زمان را در شعر فروغ بررسی کرده‌اند. پس از ایشان، راکعی (۱۳۸۹) استعاره‌های مفهومی را در دو شعر از قیصر امین‌پور بررسی کرده‌است. مینا بهنام (۱۳۸۹)، به بررسی کلان استعارهٔ «معرفت بصری است» در دیوان شمس با قلمرو مبدأ نور پرداخته و سجودی و قنبری (۱۳۹۱) در مقاله‌ای، نگاشت‌های استعاری زمان در داستان‌های کودکان را مورد توجه قرار داده‌اند. هاشمی و قوام (۱۳۹۱)، استعاره‌های انتزاعی موجود در هریک از دو قسمت بوف کور را از نظر بسامد و قلمروهای مبدأ به‌کاررفته در نگاشت‌های استعاری با پارهٔ دیگر مقایسه و تحلیل نموده‌اند. وی در مقالهٔ دیگری، نگاشت‌های استعاری محبّت را در آثار صوفیه، از قرن دوم تا ششم هجری، شرح داده و سپس، در مجلد ۱۹ «نگین‌های زبان‌شناسی» (۱۳۹۴)، نظام‌های استعاری عشق را در متون عرفانی منثور، براساس نظریهٔ استعارهٔ شناختی بررسی نموده‌است. مریم آباد و همکاران (۱۳۹۲)، استعاره‌های عشق را در غزلیات سنایی تحلیل و دسته‌بندی کرده‌اند.

۲- انواع استعارهٔ مفهومی

لیکاف و جانسون، استعاره‌ها را به سه دستهٔ «استعاره‌های جهتی»، «استعاره‌های هستی‌شناختی» و «استعاره‌های ساختاری» تقسیم می‌کنند. استعاره‌های جهتی، پدیده‌ها را براساس جهت‌گیری‌های فضایی، مانند بالا، پایین، عقب، جلو و... مفهومی می‌کنند. در استعاره‌های هستی‌شناختی، مفاهیم انتزاعی به‌مثابه یک موجودیّت مجسم می‌شوند؛ مثل اشیا، مواد و ظرف‌ها یا اشخاص. استعارهٔ ساختاری، یک مفهوم را در چارچوب مفهومی دیگر سامان‌دهی می‌کند. عناصر قلمرو منبع، قالبی به عناصر قلمرو هدف می‌بخشد و از این طریق، ما توانایی اندیشیدن و سخن‌گفتن راجع به مفاهیم هدف را پیدا می‌کنیم.

استعارهٔ «عشق دایره‌وار است»، و خرده‌استعاره‌های زیر مجموعهٔ آن را می‌توان از نوع استعارهٔ هستی‌شناختی و جهتی به‌شمار آورد. در ابیات حاوی این استعاره، عشق با حالتی دایره‌وار و دَوَرانی وصف می‌شود. گاه از عشق، عاشق یا معشوق، با عنوان شیء‌ای سخن

www.SID.ir

Archive of SID

گفته‌می‌شود که کاربردش در ریاضی است (پرگار) امّا ویژگی‌ها و خاصیت‌هایی دارد که برای بیان مفهوم عشق و حال عاشق و معشوق در عشق از آن استفاده شده‌است.

۳- چرا دایره ؟

لغت دایره، دوازده‌بار و لغت پرگار بیست‌وسه‌بار در دیوان شمس مورد استفاده قرار گرفته‌است. نقطه و دور (دایره) دو عنصر برجسته، پرکاربرد و نمادین در هنرهای سنّتی و ادبیات عرفانی ایران است. دایره، نماد تکامل است؛ کامل‌ترینِ اشکال است واز آنجا که دایره، تنها شکل هندسی است که انقطاعی ندارد و یک‌دست سیر می‌کند و کشیده می‌شود، مفهوم دایره در ادبیات عرفانی، همواره برای حسی‌سازی مفاهیمی که مراتب معنایی وابسته به هم دارند، استفاده شده‌است؛ مانند حرکت افلاک، مراتب وجود، سیر رجوعی و عروجی و...؛ حرکت آسمان‌ها دایره‌ای پنداشته می‌شده، چراکه زمین در مرکز قرار داشت و ستاره‌ها و سیّارات به دور آن در گردش بودند. «دایره در معنای عرف خود، یعنی «احاطه» و «گردش به دور مرکز» و نمایانگر «چرخ فلک کائنات» و «حلقهٔ گردون حیات آفاق و انفس» است.» (اردلان،۱۳۸۰: ۱۳۳؛ به نقل از کمالی دولت‌آبادی و حسینی ژرفا،۱۳۹۵ :۱۱۱)

«همچنین از شکل دایره، برای شرح تبدیل کثرت به وحدت استفاده می‌شود. همان‌طور که چرخش سریع یک نقطهٔ نورانی یا اخگر، شکل دایره را تصویر می‌کند؛ دایره‌ای که واقعی نیست و موهوم است و تنها حاصل دَوَران یک نقطه است: سخن یکی است ولی در نظر ز سرعت سیر کند، چو شعلهٔ جوّاله نقطهٔ پرگاری» (عبدالحکیم،۱۳۸۹ :۱۷۰)

٤- گزارش ابیات

در استعاره مفهومی «عشق دایره‌وار است»، مفهوم عشق، مفهوم وسیعی است. این نوع استعارهٔ مفهومی، از انواع استعاره‌های هستی‌شناختی و جهتی است امّا به دلیل تعمیم‌های چندگانه‌ای که می‌توان از آن به دست آورد، وارد حوزهٔ استعاره‌های کاربردی نیز می‌شود، چراکه به گفتهٔ لیکاف و جانسون، مرزبندی دقیق و مشخصی برای استعاره‌های

www.SID.ir

Archive of SID

هستی‌شناختی و کاربردی وجود ندارد. (Lakoff& Johnson 2003:22) تنها تفاوت از منشاء آنهاست.

«اساس تصویرسازی ما در استعاره‌های جهتی و هستی‌شناختی، بیشتر بر جهات فضایی، بدن و محیط فیزیکی اطرافمان است امّا در استعاره‌های ساختاری، فرهنگ، منشاءِ اصلی طرح‌واره‌های تصویری است. به همین دلیل است که اشتراک میان استعاره‌های هستی‌شناختی و به‌خصوص جهتی در فرهنگ های مختلف، به دلیل اشتراک منابع حسی بیشتر است تا استعاره های ساختاری که منابع حسی و مفهومی‌کردن ما، فرهنگ و عناصر مرتبط با آن می‌شود.» (هاشمی،۱۳۹۴: ۵۴)

برای روشن‌تر شدن این مفهوم، ما آن را به چند زیرمجموعه تقسیم می‌کنیم و استعاره‌های مفهومی یافت‌شده در آن ابیات را برای هرکدام، جداگانه بررسی خواهیم‌کرد.

٤- ١- عشق دایره‌ای است که معشوق مرکز آن است

مـرا مپـرس عزیـزا کـه چنـد مـی‌گـردی کـه هـیچ نقطـه نپرسـد ز گـردش پرگـار
(مولوی،۱۳۷۲:غ۱۱۴۱)

آنم کز آغاز آمـدم بـا روح دمسـاز آمـدم برگشتم و بازآمدم بر نقطـه پرگـار آمـدم
(همان:غ۱۳۷۹)

گفت مرا چرخ فلک عاجزم از گردش تو گفتم این نقطه مرا کرد کـه پرگـار شـدم
(همان:غ۱۳۹۲)

بیاییـــد بیاییـــد بـــه گلـــزار بگـــردیم بـر ایـن نقطـهٔ اقبـال چـو پرگـار بگـردیم
(همان:غ۱۴۷۳)

بیـــا کـــامروز گـــرد یـــار گـــردیم بـه سـر گـردیم و چـون پرگـار گـردیم
(همان:غ۱۵۲۷)

بـــه گـــرد نقطـــهٔ خـــوبی و مســـتی بـه سـر گردنـده چـون پرگـار بـودیم
(همان:غ۱۵۲۹)

منگر به نقطه خوار تو آن را نگر کـه دوسـت انـدر طـواف نقطـه چـو پرگـار آمـده

www.SID.ir

Archive of SID

(همان:غ۲۴۰۰)

وجه شاخص این کاربردها از مفهوم دایره و عشق، «گشتن به دور یک نقطه»، «مرکز ثقل بودن معشوق» و «تکرارشدن حرکت گردش توسط عاشق» است. تصویری که در این ابیات از عاشق و معشوق می‌بینیم، نمود بارز اصطلاح رایج «دورت بگردم» برای محبوب است. او مرکز همه چیز است (نقطه) و چنان که حاجیان، خانهٔ کعبه را طواف می‌کنند، عاشق، معشوق را در مرکز قرار می‌دهد (به گرد نقطهٔ خوبی و مستی) و به دور او می‌گردد و به نقطهٔ آغازین خود بازمی‌گردد (برگشتم و بازآمدم). وقتی می‌گوییم «عشق دایره‌وار است»، به همین گشتن عاشق به دور معشوق اشاره می‌کنیم؛ یعنی، برای صحبت از حال عاشق و معشوق، به شکل و حالتی اشاره می‌کنیم که برای همه آشناست و برای مولانا نیز یادآور احوال عاشقی است که معشوق را مرکز دنیای خود می‌بیند، جهانش حول معشوق شکل گرفته و هر حرکت و جنبشی که دارد، برای معشوق و وابسته به اوست.

در شعرِ«وداع: سوگواری شوم» (A Valediction: forbidding mourning) از جان دان، شاعر، روح دو عاشق را به دو پایهٔ پرگار تشبیه می‌کند:

25) If they be two, they are two so — گر این دو دواَند، همان‌گونه دواَند

As stiff twin compasses are two; — دو پای خشک پرگار؛

Thy soul, the fixed foot, makes no show

روح تو که پایهٔ ثابت است، نشانی از حرکت ندارد

To move, but doth, if th'other do;

امّا اگر دیگری به راه افتد او نیز حرکت می‌کند؛

And though it in the center sit, — و گرچه در مرکز ایستاده‌است،

30) Yet when the other far doth roam

وقتی آن یکی در دور دست جولان می دهد

It leans, and hearkens after it,

خم می‌شود و در پی‌اش گوش می‌سپارد

(ترجمه: برداشت‌شده از هاوکس، ۱۳۹۵: ۳۷ با اندکی تغییر)

www.SID.ir

Archive of SID

در ابتدای این شعر، به یگانگی و پیوستگی عاشق و معشوق اشاره می‌شود. در عین این که دو نفر هستند، مثل پایه‌های پرگار، به هم پیوسته‌اند و یک شکل دارند. معشوق، پایهٔ ثابت پرگار و مرکز دایره است؛ پرگاری که «خشک» است. عاشق نیز پایهٔ متحرّکی است که با تکیه بر معشوق، «کج کج» می‌دود امّا «سامان و ثبات» دایره، متکی به معشوق است و عاشق بدون وجود معشوق نمی تواند مسیر دایره را طی کند و در انتها، او را به همان جایی می‌رساند که از آن آغاز کرده‌است؛ یعنی همان یگانگی، بی‌ابتدایی و بی‌انتهایی.

سؤالی که پیش می‌آید این است که منظور جان دان از دایره‌ای که توسط این پرگار کشیده‌می‌شود، چیست؟ دو پایهٔ پرگار با هم همکاری می‌کنند تا دایره را نظام ببخشند. اگر دو پایهٔ پرگار در شعر دان، عاشق و معشوق هستند، حاصل همکاری آنها چیست؟ آیا چیزی به جز عشق ابدی و ازلی می‌تواند باشد؟ آیا دایره‌ای که پرگار جان دان رسم می‌کند، علی‌رغم همهٔ تفاوت‌ها و تضادها، وحدت و یگانگی ناشی از عشق را به تصویر نمی‌کشد؟ تصویر باقی‌مانده از حرکت عاشق به دور معشوق، کامل و بی‌نقص است؛ همان‌طور که دان می‌گوید: «دایره‌اش را به سامان می‌آورد»؛ پس یعنی در نهایت، این عشق است که کامل می‌شود و عاشق و معشوق را توأمان، به کمال می‌رساند.

از دید تطبیقی، مولانا و جان دان هر دو معشوق را نقطهٔ مرکزی و پایهٔ ثابت پرگار دانسته‌اند و عاشق را پایهٔ متحرک آن. هر دوی آنها، از این مفهوم برای نشان‌دادن وابستگی عاشق و معشوق استفاده کرده‌اند و عاشق را دارای حرکتی دَوَرانی می‌دانند که در انتها، به همان نقطهٔ آغاز بازمی‌گردد. مورد دیگر، متناقض‌بودن وجود پرگار است؛ اینکه در عین ثبات (پایهٔ ثابت: معشوق) حرکت و پویایی دارد (پایهٔ متحرک: عاشق). این تناقض، از ماهیت خود دایره ناشی می‌شود که حتّی در عین سکون و ثبات، حرکت و جنبش را القا می‌کند.

هر دو شاعر، عشق را دایره‌ای می‌دانند که تنها با وجود عاشق و معشوق شکل می‌گیرد. عاشق به دور معشوق می‌گردد تا عشق را به کمال برساند. دایرهٔ عشق، ابتدا و انتهایی ندارد، بی عیب است و یادآور کمال و زیبایی معشوق است. معشوقی که در مرکز دایره قرار دارد

www.SID.ir

Archive of SID

و تمام دنیای عاشق که عشق است، حول او قرار دارد و خارج از این دایره، بیرون از عشق، هیچ نیست.

مورد مشترک بعدی در مفهوم عشق و دایره در شعر مولانا و جان دان، وابسته‌بودن عاشق و معشوق به هم است. دو پایهٔ پرگار که در حال رسم‌کردن دایرهٔ عشق‌اند، در عین فاصله از هم، از یک نقطه به هم متصل‌اند و به هم تکیه دارند. مولانا می گوید همان طور که هیچ نقطه‌ای از گردش پرگارش سؤال نمی‌کند، معشوق نیز نباید حیرت و سرگشتگی عاشق را زیر سؤال ببرد. جان دان نیز می‌گوید که معشوق برای او، مانند پایهٔ ثابت پرگاری است که چشم به گردش پایهٔ دیگر دارد و با گردش عاشق، او نیز کج می‌شود.

نکته‌ای که در اثر جان دان بیان می‌شود و در شعر مولانا نمی‌بینیم، این است که معشوق چشم به راه عاشق است و «به دنبالش گوش می‌سپارد». این، به خم‌شدن پایهٔ ثابت پرگار در حین حرکت پایهٔ دیگر اشاره می‌کند و همچنین، نشانهٔ «نظر داشتن معشوق به عاشق» است که در این استعاره بیان شده‌است. نکتهٔ دیگر، بازگشت عاشق به نقطهٔ شروع است که در شعر هر دو شاعر، به آن اشاره شده‌است و می‌تواند به «حیات مجدد عاشق بر اثر عشق» و «بی‌آغاز و بی‌پایان بودن عشق» اشاره داشته‌باشد.

٤-۲- عاشق پرگار است و گردان

رفیق خضـرم و هـر دم قـدوم خضـر را جویـان

قدم برجا و سرگردان که چـون پرگـار مـی‌گـردم

(مولانا،۱۳۷۲:غ۱۴۲۲)

تـو گـرد دلـم گـردان مـن گـرد درت گـردان

در دسـت تـو در گـردش سرگشـته چـو پرگـارم

(همان:غ۱۴۵۸)

www.SID.ir

Archive of SID

تا عاشق آن یارم بی‌کارم و بر کارم سرگشته و پابرجا مانده پرگارم
(همان:غ۱۴۵۹)

از آن محبوس بودم همچو نقطه که گرد نقطه چون پرگار گشتم
(همان:غ۱۴۹۸)

من ز پرگار شدم وین عجب است کاندر این دایره چون پرگارم
(همان:غ۱۶۷۹)

بر خط من نقطهٔ دولت نهاد ورنه چه گردنده چو پرگارمی؟
(همان:غ۳۱۶۹)

وجوه برجستهٔ این استعاره در این ابیات، «برجابودن و در عین حال متحرّک‌بودن»، «سرگشته و گردان بودن عاشق»، «تعجب از این گردندگی و سرگشتگی» است. در این ابیات، خودِ عاشق با پرگار یکی دانسته شده‌است؛ یعنی، برای صحبت از حالت سرگردانی و حس عاشقانهٔ عاشق، مولانا او را پرگاری می‌داند که در عین اینکه یک پایهٔ ثابت دارد، در حال حرکت و گردش است؛ تناقضی آشکار ولی ممکن. پرگاری که به نوعی بازیچهٔ دست معشوق شده و عاشق را حیران و سرگردان کرده‌است. این تناقضی که در وجود پرگار با یک پایهٔ ثابت و یک پایهٔ متحرک دیده‌می‌شود، همان تناقضی است که در حال عاشق عارف نیز دیده‌می‌شود. در عین حال که ثابت قدم است، سرگردان و درگردش است؛ در راه عشق استوار و مصمم است امّا خیالش همواره در گردش است. این استعارهٔ مفهومی، از سنخ دیونوسوسی است؛ یعنی همیشه سرگردان است، جمع اضداد است، پر شور و هیجان است و عقل به آن راهی ندارد. (ر.ک: اسپرهم، ۱۳۹۶)

این تناقض، در شعر جان دان نیز دیده می‌شود امّا او، پرگار را خشک و در عین حال انعطاف‌پذیر می‌خواند (مصرع ۲۶)، در عین ثبات، گردش دارد (مصرع ۲۷ و ۲۸) و پایانش در نقطهٔ آغاز است (مصرع ۳۶).

٤- ۳- عشق دایره‌وار است

www.SID.ir

Archive of SID

ساغری چند بخور از کف ساقی وصال
چونک بر کار شدی برجه و در رقص درآ
گرد آن نقطه چو پرگار همی‌زن چرخی
این چنین چرخ فریضه است چنین دایره را
(مولانا،۱۳۷۲: ۱۶۹)

در این غزل، مولانا عشق را دایره‌ای می‌خواند که عاشقان راستین را می‌چرخاند. از عاشق می‌خواهد که «گرد آن نقطه»، مثل پرگار بچرخد. «آن نقطه» در اینجا می‌تواند هم ساقی باشد، هم معشوق یا هر دو. «چنین دایره»ای که مولانا از آن سخن می‌گوید، می‌تواند «چنین عشقی» باشد که دامن‌گیر او و همهٔ عاشقان شده‌است. مولانا می‌گوید چنین چرخیدنی، سزاوار چنین عشق دایره‌واری است. گردش دایره‌وار، ناشی از سرمستی و سرخوشی شراب عشق است و این استعاره، نشان‌دهندهٔ حالت خروج از عقل و سرخوشی است که در تجربهٔ عشق، سراغ آدمی می‌آید. عشقی که احساس طرب و شادی را در انسان بر می‌انگیزد و او را به حرکت و جنبش و گردش وا می‌دارد. حیرت و سرگشتگی ناشی از عشق، عاشق را به هر سویی می‌کشاند و راه و مسیر درستی به او نشان نمی‌دهد؛ مانند پرگاری که به نظر صاف حرکت می‌کند امّا در نهایت، به نقطهٔ اول باز می‌گردد.

در شعر جان دان نیز مقصود از دایره‌ای که با همکاری پرگار (عاشق و معشوق) ترسیم می‌شود، دایرهٔ عشق است؛ دایره‌ای که کامل و بی‌نقص است. «در آن چارچوبی که دان در آن کار می‌کرد، ... پرگار که دایره‌های بی‌نقص رسم می‌کرد، نماد پذیرفته‌شدهٔ کمال بود. بنابراین، استعاره با درون‌مایهٔ شعر همخوان است و نمونهٔ انسجام جهانی است که در آن، عشّاق و پرگار با هم چنین رابطه ای دارند.» (هاوکس، ۱۳۹۵: ۳۸-۳۹)

این تفاوت کاربردها چه چیزی را نشان می‌دهد؟ مولانا به نحوی از عاشق و حرکت دایره‌وار او صحبت می‌کند که گویی پرگار در ذهن او، بیشتر شبیه یک فرفره است؛ همواره در حال گردش و چرخش با سرعت بالا. گاهی معشوق در مرکز این گردش است و عاشق به دور او و گاهی خود عاشق، همان پرگار گردان است. تأکید مولانا بر «می‌گردم»

www.SID.ir

Archive of SID

و «گردانم و گردانم»، از همین تصاویر ناشی می‌شود. گویی مولانا بهترین حرکت برای بروز آن حالات عاشقی و از خودبی‌خودشدگی را همان چرخیدن و گردیدن می‌داند امّا چرخشی که پرگار جان دان دارد، آرام و آهسته است. در ابیاتی که ذکر شد، پرگار، تنها یک دایره می‌کشد و به سلامت به مبدأ باز می‌گردد. تأکید بیشتر جان دان بر وابسته‌بودن عاشق و معشوق به هم است؛ به‌سان پایه‌های پرگار.

«عشق دایره‌وار است»، به‌عنوان یک استعارهٔ هستی‌شناختی و جهتی، نشان می‌دهد که دو شاعر وقتی خواسته‌اند تا حال عاشق و معشوق را در وابستگی و سرگشتگی عاشقانه شرح دهند، به یاد پرگار افتاده و از آن و شکلی که در نهایت توسط آن رسم می‌شود، کمک گرفته‌اند. تشابه در استفاده از این استعارهٔ مفهومی، از همین فیزیکی و شیء‌ای بودن آن ناشی می‌شود؛ به این معنی که برخی از ویژگی‌هایی که برای استعاره‌های پرگار در شعر ایشان نام‌بردیم («سرگشته و گردان بودن عاشق»، «بازگشت به مبدا»، «گشتن به دور یک نقطه» و امثال آن) بر مبنای ماهیت دایره و خاصیت دَوَرانی پرگار بنا شده‌اند، حال آنکه برخی دیگر از این وجوه («برجابودن و در عین حال متحرک‌بودن»، «وابسته‌بودن عاشق و معشوق به هم مانند پایه‌های پرگار»، «مرکز ثقل بودن معشوق» و مانند آن‌ها) بر مبنای شکل فیزیکی و اجزای جسمی پرگار شکل گرفته‌اند. پس این استعاره، یک پایهٔ بصری (شکل دایره) و یک پایهٔ فیزیکی (جسم پرگار) دارد.

نکتهٔ دیگری که ذکر شد، این بود که این استعاره تا حدودی وارد حوزهٔ استعارهٔ کاربردی نیز می‌شود؛ بنابراین، می‌توان پشتوانهٔ فرهنگی برای آن در نظر گرفت. این پشتوانهٔ فرهنگی می‌تواند در پاسخ به این پرسش به ما کمک کند که «چه چیزی باعث شده‌است تا جان دان و مولانا از این استعاره استفاده کنند؟»

مولانا، عارف و عاشق است؛ عاشقی که تمام وجود و هستی خود را در معشوق خلاصه کرده‌است. معشوق، مرکز دنیای اوست و تمام هستی و وجود مولانا، حول محور دوست **می‌چرخد**. به‌عنوان یک عارف مسلمان، او به معشوق ابدی و ازلی عشق می‌ورزد. او تصویر گردش حاجیان به دور کعبه، قبلهٔ مسلمانان، را در ذهن دارد. گردش به دور معشوق

www.SID.ir

Archive of SID

ابدی و ازلی، عالی‌ترین حرکت برای یک مسلمان است. جان دان نیز در جامعه‌ای مسیحی می‌زیسته و معشوق را طوری توصیف می‌کند که بتواند یادآور خدا نیز باشد (Stearns Eliot 1958: 9)

«با توجه به اینکه در جامعه‌ای مسیحی، ذات باری، کانون این نحوه از زندگی است، دان، به احتمال، استعارهٔ خود را نمونه‌ای از ذکاوت خدا می‌دانسته، نه ذکاوت خودش. گویی او در مقام شاعر، «انتقال» بالقوه بین عشّاق و پرگار را کشف کرده و نه ابداع.» (هاوکس، ۱۳۹۵: ۳۹) به‌عنوان عضوی از گروه شاعران متافیزیکی، دان بر آن بوده تا شعر غنایی آن دوران را از ابتذال و مادی‌بودن متداول آن دوره خارج کند و استعاره‌های نو و بعیدی را وارد ادبیات کند که نه‌تنها تصاویر تازه و دور از ذهنی خلق کنند، بلکه احساسات و عقل خواننده را همزمان به کار اندازند؛ نه اینکه تنها او را بگریانند! (کاری که بسیاری از شعرای هم‌دورهٔ او در پی آن بودند).

۵- نتیجه‌گیری

علی‌رغم این‌که شباهت فرهنگی میان بسترهایی که در آن اشعار دو شاعر سروده شده‌اند، وجود ندارد، می‌توان دین، عشق به خدا، استفاده از عشق به معشوق زمینی برای وصول به خدا و محوری‌بودن حضور معشوق در زندگی دو شاعر را عامل اشتراک استعارهٔ «عشق دایره‌وار است» در شعر دو شاعر دانست. همچنین، تصویرسازی ذهنی شرایط عاشق و معشوق در راه عشق و همچنین نسبت به هم، در شعر هر دو شاعر بر مبنای شکل فیزیکی پرگار شکل گرفته‌است امّا هریک از آنها، این استعاره را به شیوه‌های متفاوتی به کار برده‌است. در شعر مولانا با بسامد بیشتر، وجوه خاصی برجسته‌سازی و وجوهی دیگر پنهان‌سازی شده‌اند و در شعر جان دان، بسامدها کمتر است امّا برجسته‌سازی و پنهان‌سازی‌های مشابهی دیده‌می‌شود. حرکت دایره‌وار در بسیاری از اشعار مولانا دیده‌می‌شود و به نوعی، پویایی خود را در رقص سماع مولویه ادامه داده‌است امّا در شعر جان دان، این استعاره در همان غزل باقی‌می‌ماند و مجال دوباره برای بروز و ظهور پیدا نمی‌کند. می‌توان گفت مفهومی که مولانا از عشق و دایره و حرکت دورانی عاشق و

www.SID.ir

Archive of SID

معشوق ارائه می‌دهد، عارفانه‌تر است و تأثیرگذاری سریع‌تری دارد نسبت به مفهومی که جان دان می‌خواهد با توسل به استعارهٔ پرگار و دایره، در شعر خود القا کند.

یادداشت ها

۱- جان دان (John Donne) (۱۵۷۲ - ۱۶۳۱) شاعر، هجونویس، کشیش و وکیل انگلیسی و نمایندهٔ برجستهٔ شعرای ماوراءالطبیعی (متافیزیکی Metaphysical poets) در دوران خود بود. آثارش به خاطر سبک واقع‌گرایانه و عاشقانه جالب توجه است و غزل، اشعار عاشقانه، اشعار مذهبی، مرثیه، سرود، طنز و موعظه را شامل می‌شود. اشعارش به خاطر چالاکی زبان و استعاره‌های بدیع، خصوصاً در مقایسه با آثار هم‌عصرش قابل ملاحظه است. (Wikipedia: جان دان)

۲- شاعران متافیزیکی(Metaphysical Poets) به گروهی از شاعران انگلیسی قرن هفدهم میلادی گفته‌می‌شود که از ویژگی‌های اصلی شعرشان، کاربرد استعاره‌های بعید (Metaphysical Conceits) بود. این شعرا به‌طور رسمی با هم پیوند و ارتباطی نداشتند و بعضاً یکدیگر را نمی‌شناختند. شعر آنها، تحت تأثیر تغییرات زمانه و پیدایش علوم جدید است. (Wikipedia: شاعران متافیزیکی)

فهرست منابع

- اسپرهم، داوود. (۱۳۹۶). «سنخ روانی «آپولونی» و «دیونوسوسی» در اسطوره و عرفان ایرانی». **متن‌پژوهی ادبی**. شمارهٔ ۷۲، صص ۷-۳۴.
- افراشی، آزیتا. (۱۳۸۳). «نگاهی به تاریخچه مطالعات استعاره». در **استعاره: مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی**. به کوشش فرهاد ساسانی. صص ۱۱-۳۴. تهران: سورهٔمهر.
- بیابانی، احمدرضا و طالبیان، یحیی. (۱۳۹۱) «بررسی استعاره‌های جهت‌گیرانه و طرح‌واره‌های تصویری در شعر شاملو». **پژوهشنامهٔ نقد ادبی**. شمارهٔ ۱، صص ۹۹-۱۲۶.
- زرقانی، سیّد مهدی؛ مهدوی، محمّدجواد؛ آباد، مریم. (۱۳۹۳) «تطور استعارهٔ عشق از سنایی تا مولانا». **ادبیات عرفانی**. سال ششم، شمارهٔ ۱۱، صص ۴۳-۸۰.
- شفیعی کدکنی، محمّدرضا. (۱۳۹۳). **صور خیال در شعر فارسی**. چاپ هفدهم، تهران: آگه.

www.SID.ir

Archive of SID

- عبدالحکیم، خلیفه. (۱۳۸۹). **عرفان مولوی**. ترجمهٔ احمد محمّدی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- کمالی دولت‌آبادی، رسول و حسینی ژرفا، سیّدابوالقاسم. (۱۳۹۵). «حکمت دور و نقطه در ابیات عرفانی شعر حافظ». **الهیات هنر**. شمارهٔ پنجم، صص ۱۰۵-۱۲۹.
- کوچش، زولتان. (۱۳۹۵). **استعاره: مقدمه‌ای کاربردی.** ترجمهٔ جهانشاه میرازبیگی. تهران: آگاه.
- مولوی، جلال‌الدین محمّد. (۱۳۷۲). **کلیات دیوان شمس تبریزی**. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: زریاب.
- هاشمی، زهره. (۱۳۹۴). **عشق صوفیانه درآینهٔ استعاره**، (نگین‌های زبان‌شناسی، ج. ۱۹) تهران: علمی.
- هاوکس، ترنس. (۱۳۹۵). **استعاره**. ترجمهٔ فرزانه طاهری. چاپ ششم. تهران: نشر مرکز.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۶). **مولوی‌نامه.** چاپ ششم. تهران : هما.
- Donne, John. (1971)**. Poetical works**. Ed. Herbert J.C. Grieson. London: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1993). "The Contemporary Theory of Metaphor" in **Metaphor and Thought**. Ed. A. Ortony. Second Edit. PP. 202-251. CambridgeUniversity Press.
- Lakoff, George. Johnson, Mark. (2003). **Metaphorswe live by**. London: The university of Chicago Press.
- Stearns Eliot, Thomas (1958). "Donne in our time" in **A garland for John Donne.** Ed. T. Spencer. PP. 1-21. Harvard University Press

منابع اینترنتی

- **جان دان**، ویکی پدیا دانشنامهٔ آزاد، دسترسی در:

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D8%A7%D9%86_%D8%A september 20, 2018 F%D8%A7%D9%86

- **شاعران متافیزیکی**، ویکی پدیا دانشنامهٔ آزاد، دسترسی در:

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%A7%D8%B9%D8%B1 %D8%A7%D9%86_%D9%85%D8%AA%D8%A7%D9%81%DB %8C%D8%B2%DB%8C%DA%A9%DB%8C september 20, 2018

www.SID.ir